

FUNCIÓ I SIGNIFICACIÓ DE L'ART SACRE

Ximo Company - Jesús Tarragona

“La bellesa i el color de les imatges estimulen la meua pregària. És una festa per als meus ulls, igual que l'espectacle del camp estimula el meu cor per donar glòria a Déu” (St. Joan Damascè)

Aprofitant l'avinentesa de la commemoració del primer centenari de la creació del Museu Diocesà de Lleida, ens ha semblat oportú reflexionar sobre el fet sacre, mot que pot aplicar-se a la major part d'obres que aquest museu -i tants altres d'eclesiàstics del nostre país- hi contenen. Unes reflexions a l'entorn dels significats bàsics de l'art sacre destinades tant als especialistes en matèria artística com al públic en general que visita i contempla obres d'art sacre. Entenem que una comprensió d'aquesta dimensió sacra pot ajudar a enriquir el coneixement històric, artístic i estètic de les obres del Museu Diocesà de Lleida, així com les de qualsevol altre museu religiós de Catalunya.. Podrem gaudir-les amb més exactitud i amb molta més profunditat..

Què s'entén per art sacre

Tot i que hi caben diversos matisos, els cristians identifiquem ordinàriament allò sacre amb allò religiós, i més concretament amb allò religiós cristià¹. Aquest, en paraules de monsenyor Iguacen, “se forma con los objetos que nacieron para el culto oficial de la Iglesia, sean o no objetos consagrados, bendecidos o simplemente dedicados. Es lo que se suele llamar ‘mobiliario del culto’. Incluye desde las vestiduras hasta los muebles propiamente dichos, vasos sagrados, imágenes, pinturas, instrumentos y utensilios”².

Monsenyor Iguacen encara distingeix entre l'esmentat art sacre i altres manifestacions artístiques que, tot i que podem anomenar-les religioses (algunes profundament religioses com per exemple diverses pintures de Rembrandt), no estan destinades pròpiament al culte oficial³.

1. Cfr. PLAZAOLA, Juan: *El Arte sacro actual. Estudio. Panorama. Documentos*, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1965, especialment el primer capítol: “Lo sacro, lo religioso y lo artístico”, p. 3-24.

2. *Directorio*, cit., p. 157. Cfr. CAMPRUBÍ ALEMANY, Francisco: *Mensaje del arte sagrado*, Juan Flors Editor, Barcelona, 1957, p. XII i ss.

3. *Directorio*, cit., p. 158.

Ben sovint, però, la dimensió sacra de l'art s'ha vist embolcallada per una aurèola excessiva de misteri i fins i tot de temor-pàïra⁴, que no acaba d'adequar-se a la seva total realitat. Ben al contrari, i com ha escrit Plazaola⁵, tot el que afecta la sacralitat cristiana implica menys una *prohibició* que una *comunió*. Segons aquest autor "preneu i menjeu-ne" és paraula essencial en el culte cristià. Allò sagrat, per tant, és més senzill, més proper a l'home; ja no és un objecte inert i allunyat, quelcom "absolutament altri", sinó que s'ha convertit en principi de vida, en energia assimilant.

La gran novetat del cristianisme rau en la realitat que Déu s'ha fet home i que, consegüentment, la seva divinitat, les coses sacres i divines de Déu també s'han humanitzat. No és que hagin perdut el seu caràcter de sacralitat -allò que veritablement tenen de *tremendum* i de *fascinsum*-, però fonamentalment les obres d'art sacre estan destinades a apropar-nos, de forma assequible, al coneixement i a la intimitat amb Déu: "Si algú m'estima, guardarà le meva paraula, i el meu Pare l'estimarà, i vindrem a ell i en ell farem estada" (Jo 14,23). "Si algú escolta la meua veu i obre la porta, entraré a casa seva i menjaré amb ell, i ell amb mi" (Ap 3,20).

Si l'home es fa conscient d'aquest meravellós destí -fer-se íntim amb un Déu que és Pare, Amor, Veritat i per suposat Bellesa-, les obres d'art sacre, mediadores i comunicadores amb aquesta excelsa realitat, poden contribuir a que el cristianisme introdueixi i s'esdevingui al món un nou humanisme, un humanisme sacre -"res sacra" com deia Séneca-, base, al capdavant, d'una nova civilització.

Funció de l'art sacre

Segons l'actual president de la "Comisión para el Patrimonio Cultural de la Iglesia", monsenyor Antoni Vilaplana Molina, bisbe de Lleó, la funció actual de l'art sacre, i fins i tot la de tot el patrimoni artístic i històric de l'Església, s'ha d'entendre -i utilitzar-, bàsicament, "como servicio a la Verdad, fin que motivó su origen"⁶. No és, tanmateix, una proposta nova, sinó plenament

4. Posat de manifest a les jornades d'estudi sobre "El Sagrat en l'Art" celebrades a Barcelona entre el 8 i el 18 de març de 1993, organitzades per la Fundació Joan Maragall i la Fundació la Caixa, amb una amena taula rodona protagonitzada per Eduard Carbonell, Josep Casals, Victòria Cirlot, Joan Sureda i Josep Maria Martí i Bonet actuant de moderador. Vegeu GOMIS, Llorenç; BLASCO, Anna M.; CORREDOR-MATHEOS, Josep: "El sagrat en l'art", *Focnou al servei dels cristians*, 1993, XX, núm. 228, p. 3-9.

5. PLAZAOLA, cit., p. 18.

6. VILAPLANA MOLINA, Antonio: "La Iglesia y su Patrimonio Cultural", *Imágenes de la fe*, 1993, núm.274, p. 3.

coincident amb la llarga tradició dels escrits i documents que l'Església ha perpetuat des dels inicis de la seva anadura històrica⁷. Una finalitat, d'altra banda, que depassa àmpliament la pura consecució d'obres arquitectòniques, plàstiques etc., amb una escarida qualitat artístic-estètica, és a dir, amb una única dimensió fenomenològica.

El fet, però, que l'art sacre estigui al servei de la Veritat es concreta i dosifica de forma plural i variada⁸. Es produeix com una jerarquia de funcions, totes perfectament complementàries i intercomunicades, i sempre amb una única finalitat confluent que, en darrera instància, tracta d'aproximar allò immanent (humà), a allò transcendent (diví). Pius XII ho va explicar amb lúcida claredat en un lluminós discurs pronunciat el 8 d'abril de 1952 a la VI Cuatrienal Romana: "La función del arte consiste, en efecto, en romper el recinto estrecho y angustioso de lo finito, en el cual el hombre está inmerso mientras vive aquí abajo, y abrir como una ventana a su espíritu, que ansía lo infinito"⁹.

Un art al servei de Déu, al servei dels homes

Quan un dia de 1472 el pintor Joan Reixac signava un contracte per tal de realitzar el retaule major de l'església de Sant Antoni, a València, s'estipulà, en una de les seves clàusules, que aquesta pintura s'havia de fer "a fi que nostre Senyor Déu ne sia loat e la dita sglésia del benaventurat sent Anthoni ne sia ornada". I quasi tres segles abans, a França, l'abat i constructor Suger, en referir-se a les seves obres a Saint-Denis, posava ben de relleu que allà tot es feia "à la louange et à la glorie du Seigneur Jésus"¹⁰. Per tant, la primigènia funció i finalitat de l'art sacre és la lloança a Déu, la seva glòria. Un art, doncs, que indefectiblement està al servei de Déu. D'aquí l'ornat i el decorum que l'Església sempre ha procurat per als seus temples.

Com recull el nou Catecisme de l'Església Catòlica, la vocació pròpia de l'art sacre és "evocar i glorificar, en la fe i l'adoració, el misteri transcendent de Déu, bellesa sublim i invisible de veritat i d'amor..."¹¹.

7. Cfr. PLAZAOLA, cit., p. 502 i ss.

8. Vegeu per exemple les propostes formulades per MARTÍ BONET, José María; GROS PUJOL, Miguel de los Santos; TARRAGONA MURAY, Jesús: *Peдагогія de nuestra fe desde el Patrimonio Cultural*, San Lorenzo de El Escorial, 1987.

9. Extret de PLAZAOLA, cit., p. 527.

10. Per a aquesta i l'anterior cita del contracte de Reixac cfr. el nostre treball: "L'artista medieval, rerefons social", *Història, Societat i Cultura dels Països Catalans*, vol. IV, en premsa.

11. *Catecisme de l'Església Catòlica*, Coeditors Catalans del Catecisme, Barcelona, 1993, núm. 2502, p. 518.

Es tracta, tanmateix, d'una primigènia direcció cap a allò transcendent que no sols tingué vigència a èpoques antigues, sinó que ara mateix, en paraules d'Antoni Tàpies, es troba en plena efervescència. Recentment aquest artista ha afirmat que destruir el vessant sagrat de l'art seria anar contra l'art mateix, i que tot i la marcada secularització de la nostra cultura occidental aquesta no ha perdut la fam de l'Absolut¹².

Però allhora que l'art sacre es dirigeix en primera instància a Déu, aquest no tindria raó de ser si al mateix temps no estigués plenament al servei de l'home. Com va escriure sant Basili de Cesarea, "el arte es un lazarrillo que nos lleva de la mano hasta Dios"¹³. No és que aquest exerciti una forma màgica de comunicació amb Déu, però pot contribuir enormement a que el ser humà es torni menys materialista, més pacífic, més interior, més noble, més delerós de Déu. "L'art sagrat veritable porta l'home a l'adoració, a la pregària i a l'amor a Déu"¹⁴.

És clar que tota aquesta dimensió artística de caire més espiritual pot germinar i ser entesa en la ment dels homes de forma molt diferent. En aquest sentit ha d'haver-hi, en principi, un punt d'enorme respecte envers els més escèptics en matèria espiritual, però no per això s'hauria d'emmutir aquesta potència innata, expressiva i comunicativa, de les obres d'art sacre. Seria disminuir la seva pròpia capacitat i dimensió artística. D'altra banda, "la necessitat d'allò que és espiritual és manifestada també per persones que es troben fora dels confins visibles de l'Església"¹⁵.

Un art que va més enllà de la legítima dimensió fenomenològica

En una conferència que el president honorari de la Comissió Pontifícia d'Art Sacre d'Itàlia, el cardenal Paolo Marella, va pronunciar a la universitat de Madrid, el 10 de maig de 1962, es va posar de manifest que l'art sacre no té una única finalitat amb valor estrictament artístic-estètic¹⁶. Dit d'una altra manera, en paraules ara de monsenyor Iguacen, "hay que ser rigurosos y exactos en el estudio de cada pieza y hacer una ficha técnica lo más completa

12. TÀPIES, Antoni: "Art i contemplació interior", títol d'una conferència pronunciada a les jornades d'estudi sobre "El sagrat en l'art"; cfr. BLASCO, Anna M.: "Crònica d'unes jornades", *Focnou*, cit., 1993, p. 6.

13. Tret de PLAZAOLA, cit., p. 402, qui ho cita de MIGNE, J.P.: *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, París-Montrouge, 1857-1866, 94, 1309.

14. *Catecisme*, cit., núm. 2502, p. 518.

15. JUAN PABLO II: *Redemptor hominis. El Redentor del hombre*, Ed. Paulinas, Madrid, 1979, 2 a ed., p. 59. La traducció al català és nostra.

16. PLAZAOLA, cit., p. 666.

y perfecta. Pero no es suficiente con detallar el autor, estilo, fecha, técnica, medios y características... El que quiera penetrar en el sentido profundo de un objeto sacro debe aprender a mirarle no sólo con ojos de turista, investigador, historiador o artista, sino también con ojos de teólogo... Es preciso llegar a descubrir el mensaje de fe que de un modo u otro intenta transmitir el sentido plástico de la imagen contemplada"¹⁷.

És possible que la proposta anterior sigui difícil d'entendre des de la diversitat de ments i creences dels nostres especialistes en història de l'art -o simplement dels afeccionats a l'art en general-, però al nostre entendre estem abordant una dimensió clau i d'enorme transcendència per a l'actual cultura occidental. Això és, la dolorosa insuficiència, quasi mutilació, a què s'està assistint en la formació de molts intel.lectuals del nostre temps, en matèria ètica, moral i espiritual. Susceptibles aquestes matèries de ser enteses com quelcom accessori i poc quàntic, poc positivista, comencen a ser reguardosament bandejades per molta gent. Nombroses persones cultes del nostre temps corren el dissortat perill de perdre la més mínima noció de categories tan fonamentals com Déu, esperit o sacre. Sovint, al màxim que s'hi arriba és a tenir un coneixement històric, és a dir, a parlar-ne de quelcom que s'ha produït en la història en altres èpoques. Un coneixement, però, fred i distant, massa neutre, que ni tan sols arriba a copçar i a penetrar en la crosta de les veritables essències. Ens agrada més recrear-nos en l'erudició, en el coneixement tècnic, en un diletantisme sens dubte legítim i saludable, però d'escàs abast autènticament formatiu, de disminuïda fecunditat quant al seu veritable magisteri.

No ens hi podem estendre, però és possible que aquesta insuficiència en matèria ètica, moral i espiritual de la nostra contemporaneïtat estigui en la base de tants desenfocaments en matèria d'ús, funció i comprensió de les obres d'art sacre, de criteris sobre la seva investigació, catalogació, restauració¹⁸, exposició etc. En aquest sentit tothom hauria d'esforçar-se per acostar i conjuminar la legítima referència tècnico-cultural d'ordre més laicista, proposada per alguns tècnics, polítics i especialistes, juntament amb la d'altres connotacions igualment socio-culturals però alhora evangelitzadores, transmissores de possibles valors catequètics, religiosos, espirituals o de simple edificació cristiana, que tota obra d'art sacre hi conté.

No es tracta de radicalitzar posicions, però sí de treballar perquè tots els interlocutors respectem la triple composició de tota obra sacra: històrica, artística i espiritual. No hauríem d'oblidar, al capdavall, que moltes obres d'art

17. *Directorio*, cit., p. 231.

18. No és el mateix, per exemple, interviure en una obra destinada al culte que en una altra ubicada a un palau o a un museu civil.

són imatges, “eikons” (en grec), icones, i que moltes d'aquestes són susceptibles de ser interpretades com “el rostre humà de Déu”¹⁹. Icones, en definitiva, que, en paraules ara de Manuel Lladonosa, “ens parlen de la divinitat feta carn, del coneixement de Déu i del seu amor envers la dona i l'home”²⁰.

Un art necessari

Erasmus de Rotterdam va defensar sempre la creació d'imatges d'art sacre perquè des del primer moment va entendre que eren ben útils per a l'edificació dels serfs de Crist²¹. Doncs ara més que mai, l'art sacre, amb la seva luminosa bellesa, pot acostar l'home a un retrobament amb si mateix, a una serenitat interior que de temps cerca i per la qual malda amb afany, quasi amb angoixa; pot acostar-lo, en definitiva, a la Veritat al·ludida més amunt.

Les obres d'art sacre poden contribuir a revifar la dimensió reflexiva i contemplativa dels homes. Com deia Urbà VIII (1623-1644), les sagrades imatges es pintaven o esculprien *ut devotionem pariant et pietatem*, és a dir, per a engendrar devoció i pietat. “En el arte -diu ara el citat Paolo Marella- los valores espirituales se hacen como tangibles, más cercanos a la mentalidad humana, que quiere ver y tocar; la armonía de las estructuras, las formas plásticas, la magia de los colores, son otros tantos medios que intentan acercar lo visible a lo invisible, lo sensible a lo natural”²².

No debades, els artistes, des de sempre, han estat considerats hereus de la saviesa i de la prudència divines, de la capacitat creadora de Déu. Fins i tot, a l'Edat Mitjana, per exemple, es va arribar a establir un cert paral·lelisme entre els set dons de l'Esperit Sant i els dons pràctics que Déu ha concedit a l'artista: “L'he omplert de l'esperit de Déu, en saviesa, en intel·ligència i en saber per a tot treball; per a idear obres d'art, per a treballar l'or, la plata i el bronze; per a cisellar pedres d'encast, per a cisellar la fusta i per a fer tota mena de treballs”(Ex 31,3-5).

Tant de bo, en definitiva, que aquestes reflexions ens estimulin a cercar tota la bellesa de les obres d'art dels nostres museus eclesiàstics -ben plurals i

19. Vegeu GASOL I LLORENS, Anna Maria: *La icona: rostre humà de Déu*, Pagès editors, Lleida, 1993. Cfr. EVDOKÍMOV, Pàvel Nikolàjevic: *Teologia della Belleza. L'arte dell' icona*, Edizioni Paoline, Roma, 1982, 3a ed. (1a en francès, 1972). Vegeu també el missatge que s'expressa al *Catecisme*, cit., núm. 1159, p. 262.

20. LLADONOSA I VALL-LLEBRERA, Manuel: “Pròleg” al llibre d'A. M. Gasol citat anteriorment, p. 13. Cfr. SCALFI, R.: *Una finestra sul mistero. Mostra di antiche icone russe*, Ed. Centro Studi Russia Cristiana, Milà, 1986.

21. Cfr. PLAZAOLA, cit., p. 419.

22. Ibid., p. 663.

variades com tothom sap-, per tal que no els visitem únicament amb la intenció d'adquirir un enriquiment erudit i prou, passatger, que al capdavant acaba fatigant la ment i l'esperit. Ben segur que ens hi sabrem atansar i que en sortirem enormement beneficiats.

Un art a l'abast de tothom

A un nivell plàstic, artístic o estètic l'art sacre no competeix amb el profà. No és aquesta la seva finalitat. Tots dos produeixen un noble gaudi estètic. És més, unes obres com per exemple "las Meninas" de Velázquez o "l'Arlequí" de Picasso tenen una inconfusible dimensió espiritual. El cor humà sembla expandir-se i dilatar-se, noblement, davant la seva contemplació.

Nogensmenys l'art sacre pot incloure obres que tot i no tenir una alta dimensió artística (obres de caràcter més modest i popular) poden suscitar un alt nivell de gaudi devocional i contemplatiu, àdhuc artístic, sens dubte beneficiós per a la persona que s'hi atansa. El misteri de la icona pot arribar a ser tan gran i inefable, que fa possible la seva fruïció a rics i a pobres, a savis i a analfabets, bé que a distints nivells.

¿Que es podria fer, però, per arribar-hi, per a gaudir-ne més? Doncs no sembla qüestió, en exclusiva, d'acumular dades i coneixements de caràcter estrictament tècnic i científic. Això és ben útil i saludable -necessari entre els professionals-, però no ho és tot. Convé més una actitud noble i senzilla de contemplar les coses sense premures, amb una actitud serena, oberta, previament preparada i encaminada cap als valors relacionats amb la honestetat de vida. A la fi, una persona deslleial amb si mateix no gaudeix del clima idoni per assaborir els missatges de l'art, de la música o de la literatura sublim. En qualsevol cas la connexió serà difusa, incompleta i cafida d'intermitències.

Com deia el "diví" Miquel Àngel, -aplicat ara a la creació artística-, per a fer grans obres no sols és necessari ser un gran mestre, amb habilitat i destresa, sinó "ser de muy buena vida"²³, a fi i efecte de tenir la ment més disposada, clara i oberta, davant les coses relacionades amb l'art i la bellesa. Bellesa "pulchra", òbviament, en el seu sentit de formositat-divinitat, perquè, al capdavant, "las bellezas que a través de las almas pasan a las manos de los artistas, vienen de aquella Hermosura que está sobre las almas, por la cual día y noche suspira mi alma"²⁴.

Des de l'època de Platò hom a escrit repetides vegades que "la bellesa sal-

23. HOLANDA, Francisco de: *Diálogos de la pintura*, Madrid, 1921, p.191.

24. SANT AGUSTÍ: *Confesiones*. Ed. Apostolado de la Prensa, Madrid, 1964, ed. a cura de Valentín M. Sánchez Ruíz, s. j. (4a ed.), lib. X, cap. 34, n.53, p.273.

varà el món”²⁵. Asseveració certament simbòlica i amb innegable caràcter metafòric, però que la nostra civilització hauria de recollir i potenciar amb tot el bo i millor del seu significat. No es tracta de sofisticar un culte desmesurat - idolàtric- a les obres d'art -perill certament present en la nostra cultura occidental²⁶-, però sí de fomentar una sana educació artístic-estètica entre la gent del nostre país²⁷.

El catàleg del Museu Diocesà de Lleida i l'Exposició “Pulchra” que en desembre d'enguany (1993), veuran la llum, amb motiu de la commemoració del primer centenari de la creació del citat museu, s'han fet amb aquest esperit. Esperit que es nodreix de la ferma creença que “entre las actividades más nobles del ingenio humano se cuentan, con razón, las bellas artes, principalmente el arte religioso y su cumbre, que es el arte sacro”²⁸.

25. Vegeu, per exemple, BRO, Bernard: *La beauté sauvera le monde*, Lausanne, 1990.

26. Advertència que ja féu Sant Agustí a l'Europa del segle IV quan observava els excessos en “toda suerte de artificios, en pinturas también y figuras diversas, que pasan mucho más allá del uso necesario y moderado” (Sant Agustí, cit., p. 273.).

27. COMPANYY, Ximo: “Art i comportament ètic”, *Diari de Lleida*, divendres, 4 d'octubre de 1991, p.5.

28. *Documentos del Vaticano II. Constituciones. Decretos. Declaraciones*, Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 1975, trigèsima edició, “Constitución sobre la Sagrada Liturgia”, cap. VII: “El arte y los objetos sagrados”, 122, p.173. Cfr. ARENAS, Arsenio: *Concilio: arte sacro moderno*, Ope, Villava, Pamplona, 1964.